

Krajinné památkové zóny jako nástroj ochrany historické kulturní krajiny

Lipský, Z.: Landscape Memorial Zones as an Instrument of the Historical Landscape Protection. *Životné prostredie*, 2014, 48, 1, p. 15 – 19.

Landscape Memorial Zones (LMZ) are declared in the Czech Republic since the beginning of 1990ies to protect outstanding examples of historical landscapes formed by man activities and preserved till the present. On the whole 74 areas were proposed to protect, but only 23 ones were officially declared as Landscape Memorial Zones up to now. Most of them protect well-preserved landscape compositions around feudal residences with alleys, courts, mansions, English gardens with artificial water bodies and other artefacts purposefully placed in the landscape. Three Landscape Memorial Zones were established to protect areas of significant historical battlefields from the 19th century and their monuments. Recently 4 new LMZ were declared by the Ministry of Culture of the Czech Republic to protect historical mining landscape of the Ore Mountains in the Northwest Bohemia. According to the demands of the European Landscape Convention, new Landscape Memorial Zones should be declared to protect more varied types of cultural historical landscapes; not only planned landscape compositions, but also organically developed types of agricultural and old industrial landscapes. It is necessary to develop methodical principles how to protect and care for historical landscapes and apply them in the practice, as well.

Key words: historical landscape; cultural heritage; Landscape Memorial Zone; protection of cultural landscape

Krajina, její významné části a krajinné prvky byly dlouhou dobu posuzovány především z pohledu jejich přírodních a v menší míře také estetických hodnot. První chráněná území přírody, ať už národní parky nebo menší rezervace či památky přírody byla proto vyhlášena již hluboko v 19. století, zatímco historické prvky nebo celé kompozice historických krajín začínají být chráněny až ke konci 20. století. Jen pomalu se prosazoval názor, že historická kulturní krajina představuje významné kulturní dědictví určitého regionu, národa, kontinentu nebo v globálním měřítku celého lidstva.

Určitý zlom v tomto vývoji představuje rok 1975, oficiálně vyhlášený jako *Rok evropského architektonického dědictví*. Třebaže i v chápání architektonického dědictví je krajina dlouho jen okrajovým tématem, od tohoto roku se datují snahy o ochranu jejích historických a kulturních hodnot. Na konferenci Rady Evropy o 10 let později, v roce 1985 ve španělské Granadě, byla přijata *Úmluva o ochraně architektonického dědictví Evropy*. Nepíše se v ní ještě výslovně o krajině, ale o „místech, která jsou kombinovaným dílem člověka a přírody, jimiž jsou oblasti částečně zastavěné a dostatečně charakteristické a homogenní, aby byly topograficky vymezenými jednotkami, která jsou pozoruhodná svým historickým, archeologickým, uměleckým, vědeckým, společenským nebo technickým významem“. V následujících letech je formulován termín *krajinné památkové oblasti*, které jsou definovány jako „cenná místa urbanistická, okolí památek, památkových komplexů, historických zahrad, předměstských a venkovských oblastí“. Z této definice byly úmyslně vyloučeny cenné přírodní oblasti, protože ty jsou předmětem tradičního zájmu a studia

ochrany přírody a většinou již byly podchyceny a vyhlášeny v síti zvláště chráněných území přírody.

Dalším impulsem k ochraně kulturní krajiny se stala Evropská úmluva o krajině, přijatá na jednání Výboru ministrů Rady Evropy ve Štrasburku 19. července 2000. Na ministerské konferenci o ochraně krajiny 20. října 2000 v italské Florencii byla Úmluva otevřena k podpisu a od té doby se jí také říká Florentská úmluva. Dosud ji podepsalo 40 a ratifikovalo 37 evropských zemí, včetně České republiky. Pro Českou republiku se stala právně závaznou na základě uzavření ratifikačního procesu 1. října 2004. Evropská úmluva o krajině mimo jiné zdůrazňuje, že „kulturní krajina je chápána jako přírodní a současně kulturní dědictví a péče o ni má vycházet z kontinuity lidské činnosti, na níž je kulturní krajina historicky závislá“ (Council of Europe, 2000). Úmluva prosazuje nový pohled na krajinu, vztahuje se na celá území států a pokrývá všechny typy krajín.

Krajinné památkové zóny v České republice

V České republice se aktivity v oblasti dokumentace a ochrany zachovalých částí historické kulturní krajiny datují přibližně od roku 1980. Od roku 1987 se jim dostalo i zákonné ochrany: *zákon České národní rady č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči* zavedl jako formu územní památkové ochrany kromě památkové rezervace i kategorii *památková zóna*. Krajinná památková zóna je zároveň jedinou kategorií územní ochrany krajiny vyhlášenou v gesci Ministerstva kultury ČR. Všechna ostatní chráněná území, ať už velkoplošná (národní park, chráněná

krajinná oblast, přírodní park), nebo maloplošná (přírodní rezervace, přírodní památka, významný krajinný prvek), dokonce i památné stromy a památné aleje, jsou vyhlášována orgány ochrany přírody v gesci Ministerstva životního prostředí ČR.

Krajinná památková zóna (KPZ) je definovaná jako území zahrnující sídelní útvary a ucelené krajinné celky, jejichž dnešní podoba byla podstatnou měrou formována historickou činností člověka a zasluhuje památkovou ochranu. KPZ by tak měla reprezentovat dochovanou kulturní krajinu v její historicky utvářené podobě, tj. bez výraznějších negativních zásahů do člověkem kultivovaného přírodního prostředí nebo do urbanistické struktury sídel. Předmětem ochrany se podle této definice mohou stát velmi rozmanité typy kulturní krajiny. Můžeme je kategorizovat zhruba do následujících skupin:

- oblasti dlouhodobě tradičně kultivované venkovské krajiny s charakteristickou sídelní strukturou (Jihočeská Blata, Valašské Kopanice, některé vinohradnické krajiny);
- krajinné kompozice vázané na významné architektonické soubory (např. Lednicko-valtický areál, Jičín-Valdice, Heřmanův Městec, Vranovsko-Bítovsko);
- hospodářské feudální celky v zemědělské krajině (velkostatky a na ně vázané uspořádání polností, cest, alejí, vodních ploch);

- kulturační a technické úpravy v krajině (např. ostřavské haldy a hornické kolonie);
- kulturně a historicky významné krajiny (bojiště – bitva tří císařů u Slavkova v roce 1805, bitva u Hradce Králové v roce 1866; literární události – Babiččino údolí Boženy Němcové).

Ministerstvo kultury ČR eviduje už řadu let značný počet návrhů (74) na vyhlášení KPZ. Dosud se jich však podařilo vyhlásit pouze 23, z toho převážnou většinu už do roku 1996 (*vyhláška Ministerstva kultury ČR č. 208/1996 Sb. o prohlášení území vybraných částí krajinných celků za památkové zóny*). Jako vůbec první KPZ byla vyhlášena dvě jedinečná území na jižní Moravě, jejichž význam a věhlas přesahuje území Česka: Lednicko-valtický areál a Bojiště bitvy tří císařů v roce 1805 u Slavkova. Po roce 1996 už byly vyhlášeny jen dvě KPZ v roce 2002 a konečně nejnověji v roce 2014 čtyři nové KPZ na ochranu staré hornické krajiny Krušných hor (tab. 1).

Krajina vyhlášených KPZ se zpravidla vyznačuje vyváženou skladbou přírodních a sídelních ploch s krajinnými nebo architektonickými dominantami jako jsou hrady, zámky, tvrze, kostely či panské dvory, případně sakrální architektura. Z přehledu KPZ (tab. 1) je patrné, že mezi nimi převládají nápadné, esteticky silně působivé krajinářské kompozice vázané na feudální šlechtická sídla. Velikostí i významem nad všemi vyniká jedinečný *Lednicko-valtický areál*, vytvořený na bývalém lichtenštejnském panství, s rozsáhlými krajinářskými

Tab. 1. Krajinné památkové zóny (KPZ) v České republice

Název KPZ	Okres	Rok vyhlášení	Výměra (ha)
Lednicko-valtický areál	Břeclav	1992	14 220
Území bojiště bitvy u Slavkova v roce 1805	Vyškov	1992	6 780
Chudenicko	Domažlice, Klatovy	1996	1 622
Lembersko	Česká Lípa	1996	352
Libějovicko-Lomecko	Strakonice	1996	2 181
Náměštsko	Třebíč	1996	1 245
Novohradsko	České Budějovice	1996	6 591
Orlicko	Písek	1996	487
Osovsko	Beroun	1996	934
Plasko	Plzeň-sever	1996	1 443
Římovsko	České Budějovice	1996	123
Slatiňansko-Slavicko	Chrudim	1996	3 807
Valečsko	Karlovy Vary, Louny	1996	1 810
Zahrádecko	Česká Lípa	1996	2 650
Žehušicko	Kutná Hora	1996	3 091
Území bojiště bitvy u Hradce Králové v roce 1866	Hradec Králové	1996	6 441
Území bojiště bitvy u Přestanova, Chlumce a Varvažova v roce 1813	Ústí nad Labem, Teplice	1996	749
Čimelicko-Rakovicko	Písek	2002	720
Vranovsko-Bítovsko	Znojmo	2002	7 701
Hornická kulturní krajina Abertamy – Horní Blatná – Boží Dar	Karlovy Vary	2014	
Hornická kulturní krajina Jáchymov	Karlovy Vary	2014	
Hornická kulturní krajina Háj – Kovářská – Mědník	Chomutov	2014	
Hornická kulturní krajina Krupka	Teplice	2014	

Zdroj: Národní památkový úřad České republiky, Praha

parky jež navazují na lednický a valtický zámek. Romantická kompozice obsahuje množství dalších cíleně umístěných objektů, jako jsou zámečky, rozhledny, pavilony, dvory, promenády i vodní plochy, vše propojené systémem cest a průhledů. Lednicko-valtický areál byl jako jediná z 23 existujících KPZ v České republice zařazen na Seznam světového přírodního a kulturního dědictví UNESCO.

Z dalších uveďme např. KPZ *Novohradsko* v jižních Čechách s romantickým přírodním parkem Terčino údolí. Jejím charakteristickým rysem je řada umělých, ale důmyslně přírodu napodobujících vodních prvků: jezírka, vodní toky a umělý vodopád. Krajinná památková zóna *Žehušicko* ve středních Čechách vychází z úžasné krajinářské dominanty klasicistního zámku Kačina, který je s délkou 227 m největší stavbou českého empíru (obr. 1). Zámek je obklopen rozsáhlým parkem, jenž přechází do bývalé obory a bažantnice. Druhé jádro KPZ *Žehušicko* tvoří areál Starého zámku a Nového zámku v Žehušicích s anglickým parkem (nyní velmi zanedbaný) a proslulou Žehušickou oborou s téměř 200 let trvajícím chovem bílých jelenů. Mezi těmito zachovalými částmi historické krajiny však převládá běžná zemědělská krajina, jejíž konvenční intenzivní využívání do značné míry stírá jedinečné kompoziční rysy vytvořené v minulosti (Lipský a kol., 2011; 2013).

K plošně nejrozsáhlejší patří KPZ *Vranovsko-Bítovsko* s dominantou mohutného barokního zámku ve Vranově nad Dyjí. Tato KPZ zahrnuje dále hrady nebo zámky Bítov, Nový Hrádek a Cornštejn. Všechny se zvedají nad řekou Dyjí, jejíž erozní zalesněné údolí se zakleslými meandry tvoří osu tohoto území. Původní historická podoba údolí však zanikla již v 1. polovině 20. století napuštěním Vranovské přehrady. Pod Vranovem pak na KPZ *Vranovsko-Bítovsko* navazuje Národní park Podyjí, jehož krajinu lze naopak označit za přírodní. Podobně KPZ *Slatiňansko-Slavicko* zahrnuje část auspergského panství s vazbou zámku ve Slatiňanech a Nasavrkách na zalesněné, krajinářsky a přírodně hodnotné údolí řeky Chrudimky, doplněné v 19. století dalšími romantickými stavbami.

Výrazným krajinářským prvkem, který se uplatňuje ve většině vyhlášených KPZ, jsou řady a celé soustavy alejí, které lemují cesty a kompozičně zpravidla vycházejí od jednotlivých zámků, ať už je to Orlicko (KPZ *Orlicko*), Náměšť nad Oslavou (KPZ *Náměšťsko*), Čimelice (KPZ *Čimelicko-Rakovicko*), Osov (KPZ *Osovsko*) nebo Zahradky (monumentální Valdštejnova alej v KPZ *Zahradky*). Aleje lemující cestní síť jsou charakteristickým ry-

Obr. 1. Zámek Kačina s parkem v KPZ Žehušicko (letecký snímek, 2012). Foto: Martin Gojda

sem rovněž v KPZ *Osovsko*, která reprezentuje typ české barokní zemědělské krajiny. Pravidelnost v uspořádání sídel, jejich spojení cestami osázenými alejemi jí spolu s dalšími prvky zeleně (panské zahrady, bažantnice) a vody dodávají až zvláštní charakter idylické kulturní krajiny. Sakrální stavby dominují krajině KPZ *Římovsko* v jižních Čechách. Předmětem ochrany a důvodem vyhlášení je tady pozoruhodná křížová poutní cesta, tvořená celkem 26 kapličkami různého architektonického pojetí. Tato KPZ je rozlohou daleko nejmenší. V KPZ *Plasko* na Plzeňsku je zase hlavní krajinnou dominantou monumentální barokní přestavba cisterciáckého kláštera v Plasech.

V únoru 2014 vyhlásilo Ministerstvo kultury České republiky po dlouhých 12 letech čtyři nové krajinné památkové zóny v jiném typu krajiny. Všechny se vztahují k staré hornické tradici Krušných hor v severozápadních Čechách na hranici se Saskem (Abertamy, Boží Dar, Jáchymov, Jáchymov, Kovářská, Krupka). Toto území je také zvažováno k návrhu na zařazení na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Vyhlášení krajinných památkových zón by tento návrh mělo podpořit.

Poslední skupinu reprezentují 3 KPZ, které byly vymezeny a vyhlášeny na ochranu historických bojišť 19. století a památníků na tyto události. Jistě nejznámější je KPZ *Území bojiště bitvy u Slavkova*, krajina slavného vítězství císaře Napoleona Bonaparte, který zde drtivě porazil koaliční armády Ruska a Rakouska pod vedením samotných císařů. Na bojišti byla vztyčena řada památníků, nejznámější je Mohyla míru, první mírový památník v Evropě. Rozsahem a snad i významem je podobná KPZ *Území bojiště bitvy u Hradce Králové*, dějiště jedné z nejkrvavějších bitev 19. století. Kromě vlastního bojiště s centrálním památníkem, muzeem a vyhlídkovou věží na vrchu Chlum je na území památkové zóny evidováno celkem 460 památek, především rozptýlených

Obr. 2. Barokní vodárenská věž na kraji Nových Dvorů v KPZ Žehušicko je jedinou svého druhu ve střední Evropě (2014). Foto: Jan Eliáš

památníků a hrobů vojáků. Tímto počtem drobných památek militární a funerální povahy je toto území jedinečné a nemá u nás obdoby. Trojici doplňuje menší a obecně méně známá KPZ *Historické prostředí bojiště bitvy u Přestanova, Chlumce a Varvažova v roce 1813*, obsahující umělecky hodnotné památníky na boje v předpolí Krušných hor nedaleko Ústí nad Labem.

Další návrhy a možnosti ochrany krajiny jako kulturního a historického dědictví

Jádrem památkově ochranného pojetí krajiny se v České republice v dosavadní praxi stala zejména území, v jejichž srdci je architektonicky cenný soubor s navazujícím historickým krajinářským parkem. Podle typologie Výboru světového dědictví odpovídají české KPZ kategoriím 1 – *komponovaná kulturní krajina navržená a vytvořená záměrně člověkem* a 3 – *asociativní kulturní krajina* (historická bojiště). Dosud však nebyla vyhlášena žádná KPZ na ochranu typického hospodaření v krajině, která by odpovídala kategorii 2 – *organicky vyvinutá krajina*, a to jak *reliktní*, tak *kontinuální*. Ochrana takového typu kulturních krajiny je přitom v duchu doporuče-

ní Výboru světového dědictví v některých jiných zemích na vzestupu. Typické příklady regionálních, organicky vyvinutých kulturních krajiny jsou vyhledávány a navrhovány i na Seznam světového kulturního dědictví UNESCO. Ze zahraničí lze uvést jako příklady takových jedinečných, historicky vyvinutých venkovských krajiny např. vinařské oblasti Francie, Maďarska (Tokaj), Rakouska (dunajské údolí Wachau) nebo Portugalska (údolí řeky Douro), rýžové terasy na Filipínách nebo tradiční pěstování tabáku na Kubě (Kučová, 2008).

V Česku by si podobně zasloužily ochranu některé krajiny vinohradnické (jižní Morava, Velké Žernoseky na Litoměřicku), chmelařské (Žatecko, Podbořansko), ovocnářské (České středohoří, Holovousy) nebo rybníční krajina jižních Čech (Třeboňsko, Blatensko), krajina s rozptýleným osídlením valašské kolonizace v Bílých Karpatech i pasekářské kolonizační osady v dalších pohořích. V mnoha pří-

padech se však tyto svérázné, organicky vyvinuté typy venkovských krajiny nacházejí na území chráněných krajinných oblastí a spadají tudíž pod ochranu přírody. Navržené KPZ *Křivoklátsko* nebo *Třeboňsko* mají dokonce stejný název jako již delší dobu existující a všeobecně známá chráněná krajinná oblast a nacházejí se uvnitř jejího vymezení. Vyhlášení KPZ by vedlo k překryvu a zdvojení územní ochrany a není zatím metodicky vyjasněné, jak by se taková krajina měla spravovat, aby nedocházelo k nežádoucím rozporům a konfliktům zájmů.

Některé návrhy KPZ vznikly zase duplicitně s přírodními parky. Příkladem je navržená KPZ *Hradecko* v okolí krásného zámku v Hradci nad Moravicí s rozsáhlým parkem a hodnotnou krajinářskou scénérií údolí Moravice, která se zčásti překrývá s existujícím přírodním parkem Moravice.

Máme však i případy krajiny z historického pohledu relativně zachovalých a zajímavých, ležících naopak mimo zájem ochrany přírody, protože jsou odlesněné a zemědělsky intenzivně využívané. I takové krajiny mohou mít kulturně historickou hodnotu a zaslouhují si ochranu, poněvadž jsou dokladem historické organizace využívání zemědělského půdního fondu a utváření

produkční zemědělské krajiny v 18. – 19. století. Do této skupiny patří navrhované KPZ *Budenicko-Zlonicko* v ploché zemědělské krajině severozápadně od Prahy a *Kři-necko* v nížinaté krajině Polabí na Nymbursku.

Další, dosud nerealizované návrhy památkové ochrany krajiny se týkají staré industriální krajiny *Ostravska*, kde jsou historické průmyslové areály na rozsáhlém území provázané s hlubinnými doly, haldami a koloniemi hornických domků. Památkově je sice chráněno velké množství jednotlivých průmyslových, dopravních a těžebních objektů jako technické památky i stavební památky, ale k vymezení a ochraně celých historických industriálních krajin u nás ještě nedošlo. Tyto krajiny patří v celé Evropě k nejhroženějším, protože jejich ochrana spojená s vhodným využitím je složitá a finančně velmi náročná. Známe však i pozitivní úspěšné příklady jejich zachování a využití pro cestovní ruch především z Německa nebo Velké Británie.

Problémy památkové ochrany krajiny a její metodická východiska

Památková péče vstoupila do krajiny nejprve ochranou jednotlivých staveb, artefaktů, historických krajinných prvků vytvořených člověkem. Jako kulturní památka, případně národní kulturní památka tak byly vyhlášeny četné hrady a jejich zříceniny, zámky, kostely i drobnější objekty sakrální architektury, kříže, skulptury, kapličky. Poměrně častá je ochrana technických objektů (obr. 2) jako jsou mosty, rybníční hráze, vodní kanály a náhony. Rožmberská rybníční soustava na Třeboňsku byla dokonce vyhlášena jako národní kulturní památka. Plošná (územní) památková ochrana se dlouho omezovala pouze na intravilán historických sídel, v nichž vyhlášovala městské památkové rezervace, městské a vesnické památkové zóny. Dnes je takových „sídelních památkově chráněných území“ v Česku 567 (Kučová, 2008). Do volné krajiny mimo sídla zasahuje ochrana mnoha zámeckých parků (např. Kačina, Krásný Dvůr, Lednice, Vlašim, Heřmanův Městec a mnoho dalších), obor (např. obora Kněžičky u Chlumce nad Cidlinou) a liniových vegetačních prvků jako jsou aleje. Stále se jedná o ochranu jednotlivých krajinných prvků, nikoliv celé krajiny.

Tu mají zajišťovat právě KPZ. Zatím je to nástroj velmi bezzubý. Krajinná památková zóna nemá žádnou administrativní správu. Památková péče má dlouhou tradici v ochraně jednotlivých stavebních objektů a s většími nebo menšími úspěchy zajišťuje ochranu památkových rezervací v sídlech. Ochrana historické krajiny, v níž působí množství subjektů s často protichůdnými zájmy, vyžaduje od památkové péče jiný přístup. Předmětem ochrany v KPZ by měla být především struktura a kompozice historické kulturní krajiny. Metodika péče o KPZ dosud nebyla zpracovaná a praxe je nejednotná. Proto nemohly být zpracovány ani plány péče o jednotlivé KPZ, které by byly obdobou plánů péče o chráněná úze-

mí přírody. Uvedli jsme, že v řadě případů existují významné územní překryvy mezi KPZ (ať už existujícími nebo navrhovanými) na jedné straně a chráněnými krajinnými oblastmi a přírodními parky, jakožto kategoriemi chráněných území vyhlášených podle zákona o ochraně přírody a krajiny, na straně druhé. Krajinné památkové zóny mají definičně i fakticky nejbližší k přírodním parkům. Proto je nezbytná úzká spolupráce orgánů památkové péče a orgánů ochrany přírody jednak při vyhlášení dalších chráněných území této kategorie, ale i při stanovení metodických zásad péče o ně. V první fázi by se vhodným východiskem mohla stát společná pracovní inventura všech chráněných a k ochraně zvažovaných krajin. Dosavadní resortismus rozhodně není na místě (Kučová, Kuča, 2005).

* * *

Nové KPZ by měly být vyhlášovány také s cílem zajistit ochranu rozmanitých typů kulturní krajiny, jak požaduje Evropská úmluva o krajině. Dosud však nemáme vyhodnocenou krajinu na celém území republiky z hlediska jejich kulturně historických kvalit a naléhavosti jejich ochrany.

V současné době probíhá řešení výzkumného projektu vypsání Ministerstvem kultury ČR, zaměřeného na zlepšení ochrany historické kulturní krajiny prostřednictvím institutu KPZ. Projekt je řešen v rámci programu Národní kulturní identity (NAKI) a jeho cílem je mimo jiné také stanovit dosud chybějící metodické zásady péče o KPZ (Kučová, Stroblová, Weber, 2013; Council of Europe, 2000).

Literatura

- Council of Europe: Evropská úmluva o krajině a důvodová zpráva. Strasbourg, 2000, 22 s. (<http://www.kpz-naki.cz>)
- Kučová, V.: Kulturní krajina a krajinné památkové zóny v České republice v kontextu světového kulturního a přírodního dědictví. Zprávy památkové péče, 2008, 68, 4, s. 295 – 301.
- Kučová, V., Kuča, K.: Ochrana kulturní krajiny v České republice a její perspektivy. Památková péče na Moravě, 2005, 10, s. 7 – 24.
- Kučová, V., Stroblová, L., Weber, M.: Ochrana a péče o historickou kulturní krajinu v České republice prostřednictvím institutu krajinných památkových zón (SWOT analýza). Zprávy památkové péče, 2013, 73, 4, s. 340 – 346.
- Lipský, Z., Šantrůčková, M., Weber, M. a kol.: Vývoj krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách. Praha: Karolinum, 2011, 202 s.
- Lipský, Z., Weber, M., Stroblová, L. a kol.: Současnost a vize krajiny Novodvorská a Žehušicka ve středních Čechách. Praha: Karolinum, 2013, 406 s.

Doc. RNDr. Zdeněk Lipský, CSc., lipsky@natur.cuni.cz
Katedra fyzické geografie a geoekologie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Albertov 6,
128 43 Praha